

گزارش نشست علمی آتشکده آذربرزین مهر، از ابهام تا واقعیت

به مناسبت روز جهانی موزه و میراث فرهنگی در ۲۸ اردیبهشت ۱۳۹۵

گروه مرمت دانشکده معماری و شهرسازی: ۱۳۹۵/۳/۳ - مراسم روز میراث فرهنگی امسال در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه حکیم سبزواری، رنگ و بویی پژوهشی داشت. موضوع این نشست در خصوص یکی از سه آتشکده مهم دوران ساسانی بود که بنا بر تحقیقاتی در دهه پنجاه شمسی، به چهارتاقی ریوند در سبزوار نسبت داده شده است. در سال ۱۳۵۶، آقای قراخانی بهار در مطالعات میدانی و بررسی های منطقه ای، به وجود یک چهارتاقی در ناحیه ریوند سبزوار پی می برد که مردم بدان خانه دیو می گفته اند. قراخانی، با تطبیق اولیه متون مذهبی زرتشتی، مطرح می کند که نام این آتشکده، همان آذربرزین مهر و آتشکده مربوط به کشاورزان است که محل آن تا آن زمان معلوم نبوده است.

حضور مسؤولین و اساتید محترم دانشگاه مانند دکتر مولوی (معاونت محترم پژوهشی) و اعضای محترم هیأت علمی، آقای مهندس غلامی (گروه مرمت)، آقای مهندس عسگری (گروه معماری)، آقای دکتر علوی (دانشکده ریاضی) و آقای دکتر علوی مقدم (دانشکده ادبیات)، دیگر اساتید محترم مدعو در گروه های معماری و مرمت نهایتاً همچنین اعضای شورای شهر از قبیل آقایان تعصبی، پسندیده و بروغنی و همچنین خانم بیبقی که به نمایندگی از سازمان نوسازی و بهسازی در این نشست حضور داشتند، قابل تقدیر بود.

در ابتدای جلسه، کاویان، مدیر گروه مرمت، ضمن خوش آمد گویی به میهمانان جلسه، و تقدیر از تلاش های انجمن علمی مرمت، موضوع نشست را همراه با حساسیت هایی که برای آن وجود دارد مطرح کرد. سپس ریاست دانشکده، پس از خیر مقدم به حاضرین، ضمن بیان این مطلب که کشورهایی که سابقه مدنیت آنها به پنجاه سال نمی رسد، امروزه مدعی داشتن سابقه تاریخی و فرهنگی شده اند، از اهمیت میراث فرهنگی و سابقه تمدنی کشور در معرفی جهانی آن سخن گفت. دکتر سلیمانی، ریاست اداره میراث فرهنگی از زاویه ای دیگر، فعالیت های میراث فرهنگی سبزوار را بررسی کرده و از همکاری ایجاد شده میان میراث فرهنگی و نهادهای دیگر مانند دانشگاه و شهرداری سخن گفت. ایشان از اهمیت چهارتاقی ریوند و فاخر بودن معماری آن را بیان کرده و گفت: «برای این جلسه، کلیه پژوهشگرانی که در خصوص آتشکده آذربرزین مهر، صاحب نظر و رأی بودند، دعوت به عمل آمده بود.» وی سپس از حضور آقای علی حسن آبادی، باستان شناس اداره کل میراث فرهنگی خراسان رضوی، تقدیر کرد. پس از سخنان دکتر سلیمانی، رییس اداره، نوبت به ارایه علمی آقای حسن آبادی رسید.

موضوعات مورد ارایه آقای حسن آبادی، در چند زمینه بود و همه در محور اثبات این موضوع که آتشکده آذربرزین مهر در محلی به نام چشمه سبز قرار دارد. چشمه سبز در میان رشته کوه های بینالود و در سمت شیب شمالی آن در نزدیکی روستای گل مکان و در مسیر رودخانه تاریخی کشف رود قرار دارد.

موقعیت دریاچه سبز و محوطه باستانی محتمل برای آتشکده آذربرزین مهر

دریاچه سبز واقع در کوههای بینالود

حسن آبادی گفت: طبیعتاً نام بینالود در متون مقدس نیامده است. اما مطابق این دیدگاه، نبرد اژدها و کشف رود که در شاهنامه بیان شده است، با بررسی های زمین ریخت شناسی که در محل انجام شده است، می تواند به رانش زمین در اثر زلزله ای مهیب که در این بخش واقع شده است، مرتبط باشد. رانشی که با مسدود کردن مسیر کشف رود، موجب ایجاد دریاچه ای به نام «دریاچه سو» یا «دریاچه سویر»

می شود. این نام بسیار شبیه دریاچه سبز است و تشابه اسمی میان دریاچه سبز و دریاچه سوهر، ما را بر آن داشته است که این دو را یکی فرض کنیم. ضمن اینکه در کناره این دریاچه، محوطه باستانی بزرگی قرار دارد که پراکندگی سفال ها، به خوبی وضعیت تاریخی این محوطه باستانی را نشان می دهد. از طرف دیگر، بنا به قول شاهنامه فردوسی، آتشکده آذربرزین مهر، آتشکده آذربرزین مهر در کنار دریاچه سو قرار داشته و یزدگرد سوم برای معالجه و شفای بیماری خود بنا به توصیه پزشکان بدانجا مراجعه می کند و نهایتاً در آنجا چشم از جهان فرو می بندد. از آنجا که در مراجعه یک پادشاه ساسانی قطعاً سپاهیان و لشگریان نیز جایگاه ویژه ای داشته و کسانی نیز همراه او بوده اند، آتشکده ای که در سبزواری به نام آتشکده آذربرزین مهر مشهور شده است، به میزان لازم فضا برای ارایه خدمات به این همراهان را ندارد. آقای حسن آبادی اشاره می کند که: «تا زمانی که چهارتاقی ریوند را ندیده بودم، تصور می کرد که این چهارتاقی، همان آتشکده آذربرزین مهر است. اما زمانی که چهارتاقی ریوند را مشاهده کردم، آنچه که از یک آتشکده اصلی ساسانی انتظار داشتیم، بسیار بیشتر از آن بود که چهارتاقی ریوند دارای آن باشد.»

پس از ارایه آقای حسن آبادی، نوبت به ارایه آقای عبدالله زاده، کارشناس باستان شناسی اداره میراث فرهنگی سبزواری رسید. آقای عبدالله زاده چهارتاقی ریوند را از سه دیدگاه قابل بررسی دانست:

۱- منابع مکتوب

(۱) ادبیات باستانی

(۲) منابع صریح تاریخی

۲- مطالعات تطبیقی

۳- مشاهدات عینی

عبدالله زاده گفت: ما ادعایی مبنی بر سبزواری به عنوان یک مرکزیت بزرگ نداریم. تاریخ سبزواری، بخشی از خراسان است و خراسان بخشی از ایران و ایران بخشی از آسیا و بنا بر این گذشته سبزواری، بخشی از تاریخ آسیا را روشن می کند.

عبدالله زاده ادامه داد: مطالعات تطبیقی، یک چهارتاقی صرف را روشن نمی کند و مطالعات میدانی نیز، چیزی بیشتر از یک چهارتاقی ساده را نشان می دهد. وی سپس با مرور فعالیت های باستان شناسی در این مکان، یافته ها را به نمایش گذاشت.

انواع طرح های گچبری ساسانی و نهایتاً سکه ای از دوران ساسانی، قدمت ساسانی بنا را به خوبی نشان داد. اما از اینها مهمتر نقوشی از گاو میترا روی بدنه بنا، با نقش موسو به سبستیکا و سفال های با نقش M، یافته شده در کاوش های باستان شناسی بود که قدمت بنا را تا دوران اشکانی و زمان نفوذ فرهنگ هلنیسم گسترش می داد.

در خصوص فضاهایی که این بنا را بیشتر از یک چهارتاقی دوران ساسانی مطرح می کند، عبدالله زاده از مسیر پله های ورودی، جایگاه نذورات و نهایتاً از پایه های مجمر یا آتشکده آن و از نیمکت های انتظار برای عبادت سخن گفت و تصاویری یک به یک از این موارد به نمایش گذاشت. عبدالله زاده سپس، آتشکده بودن این بنا را محرز دانست و گفت تا زمانی که مطالعات علمی و مکاشفات میدانی به طور دقیق جایگاه دیگری برای این بنا تعریف نکند، این آتشکده را آتشکده آذربرزین مهر می دانیم.

فعالیت های باستان شناسی هیأت لهستانی

نمایی از داخل بنای آتشکده

موقعیت چهارتاقی ریوند در عکس هوایی

عبدالله زاده به تاق کلیل پارتی این بنا اشاره کرده و گفت با توجه به اینکه در منابع تاریخی گفته شده است قدمت آتشکده آذربرزین مهر به دوران اشکانی می رسد، این بنا می تواند همان آتشکده آذربرزین مهری باشد که در دوران اشکانی ساخته شده است. پس از ارایه عبدالله زاده نوبت به میزگرد مشترک رسید.

اعضای این میزگرد عبارت بودند از آقایان: کاویان، سلیمانی، عبدالله زاده و حسن آبادی. هر یک از اعضای این میزگرد، جنبه هایی از بنای حاضر و دلایلی را برای اثبات ایده های خود ارایه کردند:

آقای عبدالله زاده، رویکرد آقای حسن آبادی را رویکردی ادبی دانست و گفت با ادبیات صرف به جای واحدی برای آتشکده نمی رسمیم. در حوزه ادبیات و منابع مکتوب حداقل در چهار حوزه می توان رد پای از آتشکده آذربرزین مهر یافت: بلخ، مرو، رثومند (ریوند: نیشابور یا سبزواری به عنوان بخشی از نیشابور) و کاشمر. اما در حوزه مطالعات میدانی تنها جایی که تا کنون ردی از چهارتاقی یافت شده و با این منابع قابل تطبیق می باشد، در ریوند سبزواری است که در زمان ساخت این آتشکده، بخشی از نیشابور بوده است. اینکه آقای حسن آبادی، موقعیت دیگری را برای آتشکده آذربرزین مهر تعریف می کند، با رویکرد ادبی ممکن است. اما با رویکرد میدانی نتایج دیگری داریم و ممکن است حتی با توجه به اهمیت آتشکده آذربرزین مهر، از جایی مانند قدمگاه نیشابور سر بر آورد. لیکن تا زمانی که مطالعات میدانی کامل نشده باشد، آتشکده آذربرزین مهر، همان است که در ریوند سبزواری سراغ داریم.

آقای عبدالله زاده گفت: اینکه آقای حسن آبادی مطابق شاهنامه حضور پادشاه ساسانی را با خدم و حشم در آتشکده آذربرزین مهر ممکن می داند، باید بدانیم که یزدگرد سوم در حال فرار به این آتشکده می رسد، ضمناً در همان شاهنامه نوشته شده که وی مریض احوال بوده است. یک شاه مریض در حال فرار چه مقدار سپاهی و همراه در اختیار دارد؟

آقای حسن آبادی پاسخ داد: همه کاوش های میدانی، نهایتاً با رویکرد منابع مکتوب توصیف می شوند. و به عقیده بنده، شاهنامه دارای نام و نشان هایی نمادین از فعالیت های زمین شناسی و اماکن جغرافیایی است. در بسیاری از منابع تاریخی اشاره شده است که آتشکده آذربرزین مهر در کنار دریاچه سو بوده است. سؤال اینجاست که دریاچه سو در کجای این مکان قرار دارد. سؤال دیگری که مطرح می شود، این است که مجموعه زیستی که در کنار یا حتی در نزدیکی این آتشکده قرار دارد، در کجاست؟

عبدالله زاده پاسخ داد: محوطه ای در پانزده کیلومتری جنوب این بنا وجود دارد که به نام بُرژوی شناخته می شود و بنده این مکان را ثبت کرده ام و با کاوش هایی، قدمت باستانی آن معلوم می شود.

سپس در خصوص تغییرات اقلیمی، کاویان سؤالی را مطرح کرد: با توجه به اینکه تغییرات اقلیمی و فروکش کردن آب های سطحی و زیرزمینی و تعویض پوشش های گیاهی، با سرعت بیشتری از آنچه که تصور می رود، در حال رخ دادن است، آیا ممکن است با مطالعات میدانی، رد پای دریاچه ای خشک شده در نزدیکی این مکان وجود داشته باشد؟

کاویان در ادامه احتمال وجود مکان های دیگر برای آتشکده آذربرزین مهر را از این جهت عملی دانست که با توجه به اسطوره ای بودن بنیاد آتشکده آذربرزین مهر، توانایی انتساب محل های مختلف بدان وجود دارد و از سوی دیگر، با توجه به همان بحث تغییرات اقلیمی، بنای آتشکده هایی به افتخار آذربرزین مهر وجود داشته است و تفاوت زیادی میان آتشکده آذربرزین مهر و آتشکده ای که آتش آن از آذربرزین مهر آورده شده است، وجود نداشته است.

نکته دیگری که کاویان به آن اشاره کرد، مفهوم مکان و منظر فرهنگی مقدس بود. کاویان گفت: احتمالاً قبل از احداث آتشکده، این مکان مفاهیمی مقدس برای مردم داشته و سپس اقدام به ساخت آتشکده در آن شده است. بنا بر این، چنین نیست که آتشکده آذربرزین مهر با آن اهمیت و تقدسی که داشته است، حتماً بایستی در مسیر راههای اصلی و شهرهای بزرگ باشد. وقتی مهر تقدس به مکانی بخورد، مردم از فاصله های دور و نزدیک بدان مراجعه خواهند کرد و تفاوتی ندارد که دارای مکانی برای اقامت مردم باشد یا نباشد. در مسیر راههای اصلی باشد یا نباشد. این مکان است که اهمیت دارد و در درجه دوم آتشکده.

در انتهای نشست دکتر مولوی (معاون پژوهشی دانشگاه) که از داخل جمعیت حاضر در سالن بحث را دنبال می کرد، ضمن تقدیر از آقای حسن آبادی، گفت: حداقل کار جناب آقای حسن آبادی کشف یک محوطه بزرگ و جدید است که ارزش بسیار بالایی داشته و به دانسته های باستانی ما اضافه می کند.

قابل ذکر است که روز پیش از همایش در نشستی مشترک در آرامگاه اسرار که در خصوص بزرگداشت فردوسی برگزار شده بود، بازدیدی هم از آرامگاه امین التجار (واقع در خیابان پیشاهنگی قدیم و جنب کتابخانه حاج ملاحادی سبزواری) انجام شد و از تلاش های دانشکده معماری و دانشگاه حکیم سبزواری در راستای حفاظت و مرمت میراث فرهنگی تقدیر و تشکر به عمل آمد. گفتنی است که این جلسه در تالار دانشکده نفت دانشگاه حکیم سبزواری و در مورخ ۱۳۹۵/۲/۲۸ برگزار گردید. یکی از جاذبه های این مراسم، اجرای دف نوازی استاد آزادیگی بود که جمع حاضر را به وجد آورد.

روز بعد از نشست نیز، بازدیدی از آتشکده موسوم به آذربرزین مهر توسط آژانس کاملیا برگزار گردید که اساتید و دانشجویان دانشگاه حکیم نیز در آن شرکت داشتند.

در ادامه: تصاویری از نشست (عکس ها از بهروز قاسمی)

